

Pojęcie pokoju w nowoczesnej propagandzie rosyjskiej

5 maja 1939 roku w swoim wystąpieniu przed Sejmem Rzeczypospolitej Polskiej Minister Spraw Zagranicznych Józef Beck wygłosił, w reakcji na zerwanie przez Niemcy paktu o nieagresji z Polską, swoje słynne przemówienie w którym zawarł słowa: “My w Polsce nie znamy pojęcia pokoju za wszelką cenę”¹. Była to reakcja na groźby i żądania wysuwane ze strony III Rzeszy, ale także pierwsze stanowcze sprzeciwienie się ekspansywności hitlerowskiego kraju. W Europie dominowało bowiem wcześniej przeświadczenie, spowodowane ogromem tragedii Wielkiej Wojny, że spełniając kolejne zachcianki dyktatora uda się utrzymać pokój na kontynencie. Okazało się jednak, że działania te przyniosły skutek odwrotny od zamierzonego i jedynie rozbudziły mocarstwowe apetyty III Rzeszy². 1 września 1939 roku atakiem Niemiec na Polskę, od północy, zachodu i południa, rozpoczęła się II Wojna Światowa³. 17 września tegoż samego roku od wschodu Rzeczpospolitą zaatakowali (łamając tym samym pakt z Polską o nieagresji) “wyzwalający” ruskie ziemie Rosjanie⁴. Dziś nadal II Wojna Światowa jest jednym z filarów rosyjskiej propagandy, a wydarzenia z lat 30 XX wieku potrafią nawet pokazywać w niej ówczesny Związek Radziecki jako kraj wybitnie pokojowy. W artykule tym postaram się odpowiedzieć na kilka ważnych pytań dotyczących dzisiejszego przekazu rosyjskiego. Jak wygląda tam propaganda? Jak używa się w niej pojęcia pokoju? Jak odmalowywana w tej propagandzie jest Polska?

24 lutego 2022 roku wojska rosyjskie dokonały aktu agresji międzynarodowej i weszły na tereny Ukrainy⁵. Było to de facto wypowiedzenie wojny Kijowowi przez Moskwę. Choć otwarty konflikt między Rosją i Ukrainą trwał już od 2014 roku. Zapoczątkowała go zmiana władz w Kijowie na nieprzychylnie Moskwie, co poskutkowało operacją pod fałszywą

¹ Polskie Radio, *“Jest jedna tylko rzecz w życiu ludzi, narodów i państw, która jest bezcenna. Tą rzeczą jest honor”*, <https://www.youtube.com/watch?v=8vplWGMV7ZE> [dostęp: 25.05.2024]

² K. Walczak, *“Układ monachijski: klęska polityki appeasementu”*, <https://histmag.org/Uklad-monachijski-klęska-polityki-appeasementu-24343> [dostęp: 25.05.2024]

³ M. Kornat, *“Polityka zagraniczna Polski 1938-1939. Cztery decyzje Józefa Becka”*, Gdańsk 2012, s. 243

⁴ tamże s. 530

⁵ A. Wilk, M. Domańska, *“Rosyjski atak na Ukrainę 24 lutego, godzina 9.00”*

<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-24/rosyjski-atak-na-ukraine-24-lutego-godz-900> [dostęp: 25.05.2024]

flagą i okupacją Krymu, Doniecka i Ługańska⁶. Jednak to dopiero wydarzenia z lutego 2022 roku pozwoliły by większość opinii międzynarodowej zrozumieć kto tu jest agresorem i jakie są jego cele. Rosja, mimo faktycznego wypowiedzenia wojny Ukrainie, do dziś wzbrania się przed tym by tak nazywać to co się tam dzieje. Od Władimira Putina przez Siergieja Ławrowa po najniższych funkcjonariuszy propagandy wszędzie- w telewizji, prasie, a szczególnie w internecie podtrzymywany jest przekaz, że wydarzenia mające miejsce w kraju nad Dnieprem to “Specjalna Operacja Wojskowa”⁷. Oficjalne cele działań Kremla także pozostają mgliste, ponieważ określane są jako denazyfikacja i demilitaryzacja Ukrainy (mgliste są także z tego powodu by ewentualne ich niewykonanie nie zostało określone jako porażka)⁸. W pierwszym określeniu chodzi oczywiście o klasyczną dehumanizację przeciwnika i szybkie pokazanie własnemu społeczeństwu prostymi obrazkami “zerojedynkowo”, kto w tym konflikcie jest dobry, a kto zły. Naziści w propagandzie rosyjskiej są bowiem od II Wojny Światowej swoistym symbolem pokonanego przez nich diabła zagrażającego istnieniu całej Europy. Istnieje nawet bardzo popularna patriotyczna pieśń “Święta Wojna”, która i dziś w kontekście starcia z Zachodem przez Ukrainę zostaje na powrót przywoływana. Idealnie obrazuje ona jaki model walki, swoistej ruskiej krucjaty, był i jest społeczeństwu tam wmawiany⁹. Demilitaryzacja jest naturalnym następstwem denazyfikacji, ponieważ tak groźnego przeciwnika należy pozbawić mocy ofensywnych, by swoją zbrodniczą ideologią nie zagrażał “pokojujowej” Rosji. Szczególnie chętnie wykorzystywane są przy legitymizacji (choć oczywiście nie jedynie, a jest to tylko wyraźny przykład) tego przekazu zdjęcia tatuaży i symbole faktycznie posiadającego skrajne poglądy batalionu Azow¹⁰(dodaje się przy okazji motywy okultyzmu i magii). Jest to idealny przykład wykorzystywania cherry pickingu¹¹ Opiera się on na obieraniu dowodów lub danych statystycznych w taki sposób, aby przedstawione informacje zgadzały się z przekonaniem osoby dokonującej tego procesu. Nie wspomina się jednak z reguły świadomie w

⁶ P. Żochowski, R. Sadowski, M. Menkiszak, “Rosyjska interwencja zbrojna we wschodniej Ukrainie”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-09-03/rosyjska-interwencja-zbrojna-we-wschodniej-ukrainie> [dostęp: 25.05.2024]

⁷ J. Szczudlik, A. Legucka, “Dezinformacja i propaganda Rosji oraz Chin w kontekście wojny na Ukrainie”, <https://www.pism.pl/publikacje/dezinformacja-i-propaganda-rosji-oraz-chin-w-kontekscie-wojny-na-ukrainie>

⁸ Demagog “Jak Rosja uzasadnia inwazję na Ukrainę. Kalendarium wypowiedzi”, https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/jak-rosja-uzasadnia-inwazje-na-ukraine-kalendarium-wypowiedzi/

⁹ Wiedza Publicystyka Dokument, “ROSJA - Święta Wojna Rosjan - Film dokumentalny - Lektor PL”, <https://www.youtube.com/watch?v=LhYIKdXQ-NQ>

¹⁰ A. Szabaciuk, “„Zło przyszło z Zachodu”. Okultyzm, magia i „desatanizacja” w rosyjskiej propagandzie wojennej”,

<https://ies.lublin.pl/komentarze/zlo-przyszlo-z-zachodu-okultyzm-magia-i-desatanizacja-w-rosyjskiej-propagandzie-wojennej/>

¹¹ Encyklopedia Zarządzania, “Cherry Picking”, https://mfiles.pl/pl/index.php/Cherry_Picking

propagandzie serwowanej Rosjanom o wcieleniu Ukrainy w "gościnne" objęcia Rosji, mimo, że dokonano już z pompą aktu aneksji kilku jej regionów (Ługańsk, Donieck, Chersoń, Zaporozże)¹². Państwo Putina działa bowiem według koncepcji "ruskijego miru", czyli rosyjskiego pokoju. Opiera się on na trzech głównych filarach: kulturowo-cywilizacyjnym, geopolitycznym i religijnym. Odwołuje się on do tego, że wszystkie narody ruskie, czyli Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy są jednym, przez co Moskwa musi zjednoczyć te ziemie pod swoim władaniem (działanie na podświadomość obywateli nie mówiąc jednak wprost o aneksji), co jej zdaniem legitymizuje taką, a nie inną politykę zagraniczną, a wszystko jest uświęcone duchowym i moralnym fundamentem przez współpracującą z Kremlem Cerkiew Prawosławną¹³. Russkij Mir ma zapewnić w teorii narodom tej wielkiej społeczności trwały pokój. Taki też przekaz otrzymują oczywiście od dziecka mieszkańcy Rosji, ale od wojny na Ukrainie przybrał on znacznie na sile. Swoistym paradoksem w całej tej sytuacji jest, że etymologia imienia Władimir, czyli Włodzimierz oznacza kogoś rządzącego pokojowo.

W polityce zagranicznej i propagandzie serwowanej społeczności międzynarodowej Rosja stara się pokazać samą siebie jednak jako bardzo pokojowy kraj. Szczególnie zależy jej na wywołaniu poczucia zmęczenia wśród zwyczajnych obywateli państw zaangażowanych w pomoc Ukrainie. Putin wielokrotnie powtarzał wręcz, że "Rosja nie ma agresywnych intencji wobec europejskich państw"¹⁴. Pomimo, że w przekazie sama sobie często zaprzecza, np. nie nazywając Specjalną Operację Wojskową wojną, by za chwilę twierdzić, że Rosja znajduje się de facto (ale nie de jure, itp.) w stanie wojny z NATO¹⁵ oraz epatując w społeczeństwie wyżej wymienionym ruskim mirem. Po co więc mówi ona na forum międzynarodowym o swojej pokojowości? Rosyjski rząd, dyplomaci i państwowe media starają się przekazywać jak najbardziej spójny komunikat na temat wojny z Ukrainą by uzyskać pewne korzyści. Przekaz ten obejmuje trzy główne tezy. Pierwszą jest możliwość pokoju albowiem Rosja twierdzi, że osiągnięcie go na Ukrainie jest możliwe, ale brakuje jedynie woli politycznej ze strony kijowskich władz do rozmów na ten temat. Dodatkowo twierdzi, że była ona zmuszona zaatakować Ukrainę w celu obrony swojego terytorium (ruskij mir). Moskwa stara się więc promować wizerunek swojego państwa jako otwartego na dyplomatyczne

¹² Sz. Zaręba, *"Aneksja czterech ukraińskich obwodów przez Rosję"*, <https://pism.pl/publikacje/aneksja-czterech-ukrainskich-obwodow-przez-rosje>

¹³ Hybrid Warfare Analytical Group, *"Russkij Mir" as the Kremlin's Quasi-ideology*, <https://uacrisis.org/en/russkij-mir-as-the-kremlin-s-quasi-ideology>

¹⁴ A. Bartkiewicz, *"Władimir Putin mówił o tym czy Rosja mogłaby zaatakować Polskę"*, <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art40076041-wladimir-putin-mowil-o-tym-czy-rosja-moglaby-zaatakowac-polske>

¹⁵ M. Czmiel, *"Jesteśmy w stanie wojny". Rzecznik Kremla zaskoczył nawet Rosjan"*, <https://wiadomosci.wp.pl/jestesmy-w-stanie-wojny-rzecznik-kremla-sie-tlumaczy-7008736349445024a>

rozwiązanie konfliktu co w teorii w oczach opinii międzynarodowej powinno wyglądać dobrze. Po drugie Rosja obarcza winą państwa europejskie (głównie lokalne) wspierające Ukrainę za przedłużającą się wojnę szczególnie Polskę, Litwę, Łotwę, Estonię czy Niemcy. Twierdzeniami takimi Kreml chce wywołać dysonans wewnątrz oskarżanych o zwiększanie eskalacji krajów. I po trzecie wreszcie rosyjskie władze chcą ukazać wspierające Kijów Stany Zjednoczone jako jednego z głównych winnych trwającego konfliktu. USA bowiem w wielu miejscach na świecie jest postrzegane niechętnie jako przymusowy hegemon¹⁶. Rządy krajów i ich obywatele myślących w ten sposób o waszyngtońskich władzach, przybliży i zachęca to więc do wspierania międzynarodowo Rosji walczącej z “Zachodnim Imperializmem”. Częstym zabiegiem jest porównywanie choćby w mediach społecznościowych reakcji Zachodu do wojny w Ukrainie i sytuacji w Strefie Gazy¹⁷. Dodatkowo rosyjska propaganda jest dostosowywana do zmieniającej się sytuacji na froncie. Na przykład, gdy wojska ukraińskie przeszły do kontrofensywy, Rosja zaproponowała natychmiastowe zawieszenie broni i powrót do stołu negocjacyjnego. Jednak prezydent Władimir Putin stwierdził, że pokój zostanie osiągnięty, gdy Rosja zrealizuje swoje cele¹⁸.

Jak już napisałem wyżej Rosja w swojej propagandzie pokoju pośród głównych winnych przeciągania się konfliktu z Ukrainą wskazuje oczywiście Polskę. W propagandzie szerzonej od lat przez Władimira Putina, Rzeczpospolita bowiem właśnie zajmuje miejsce specjalne. Już grudniu 2004 ówczesny i obecny prezydent Rosji ustanowił 4 listopada Dniem Jedności Narodowej. Święto to miało upamiętniać przegonienie polskiej załogi z Kremla i zakończenie tragicznego dla Moskwy okresu Wielkiej Smuty¹⁹. Wspominając te wydarzenia Rosja nakręciła nawet wysokobudżetowy film kinowy pod tytułem 1612. Pokazuje on złych, bezwzględnych i okrutnych Polaków, którym przeciwstawia się prosty rosyjski lud²⁰. W kontekście historycznym Rzeczpospolita była oczywiście przez setki lat największym regionalnym rywalem Rosji. Ją między innymi oskarża Putin o “stworzenie” sztucznych narodów, cytując wręcz: “projektu politycznego” czyli Białorusinów i Ukraińców. Zdaniem bowiem rosyjskiego dyktatora języki i kultura tych państw są zwyczajnym zlepkim ruskości

¹⁶ A. Legucka, *"Rosyjska propaganda pokoju"*, <https://pism.pl/publikacje/rosyjska-propaganda-pokoju>

¹⁷ Demagog, *"EDMO: Dezinformacja o wojnach w Ukrainie i Strefie Gazy"*, https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/edmo-dezinformacja-o-wojnach-w-ukrainie-i-strefie-gazy/

¹⁸ A. Legucka, *"Rosyjska propaganda pokoju"*, <https://pism.pl/publikacje/rosyjska-propaganda-pokoju>

¹⁹ A. Bartkiewicz, *"Rosjanie: Decyzja o świętowaniu wygnania Polaków z Moskwy jest słuszna"* <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art37354451-rosjanie-decyzja-o-swietowaniu-wygnania-polakow-z-moskwy-je-st-sluszna>

²⁰ A. Adamska, K. Skąlecka, *"Dezinformacja w rosyjskiej kinematografii"*, <https://www.umcs.pl/pl/aktualnosci,4622,dezinformacja-w-rosyjskiej-kinematografii,139886.chtm>

i polskości wynikającej z okupowania przez Rzeczpospolitą tych terenów²¹. W lutym 2024 roku prezydent Rosji udzielił byłym dziennikarzowi Fox News Prestonowi Tuckerowi głośnego wywiadu w którym wypowiadał różne swoje oryginalne poglądy historyczno-polityczne. Polskę wymienił w tej rozmowie 34 razy. Dla porównania Ukrainę - 137, Niemcy - 19, USA tylko 23, a Chiny jedynie 23 razy²². Pokazuje to jak groźny dla Rzeczypospolitej jest stosunek do niej władcy Kremla. Rosyjska propaganda często uważa, że historia jest zbyt poważną rzeczą by zostawić ją historykom. Rosyjskim Towarzystwem Historycznym kieruje, więc szef wywiadu zagranicznego Siergiej Naryszkin, a Rosyjskim Towarzystwem Wojskowo- Historycznym – Władimir Medynski. Niestety narracja o Polsce serwowana przez Rosję jest nie tylko drogami “oficjalnymi” w filmach dokumentalnych, fabularnych (świetne przykłady to “*Cud nad Wisłą – Tuchaczewski vs Piłsudski*” oraz “*Polski ślad*”, który traktuje o wojnie ojczyźnianej z 1812 r.) jak i wypowiedziach polityków, ale także w amatorskich, publikowanych np. na YouTube²³. Świetnym przykładem jest blogerka Jekaterina Lorens. Na przełomie 2023 i 2024 roku nakręciła ona trzy odcinki pt. „Polska – Hiena Europy”²⁴. Określenie to podchwycili chętnie od niej chociażby Dymitr Miedwiediew²⁵ czy białoruski dyktator Aleksandr Łukaszenka²⁶. Rzeczpospolita jest tam szkalowana i pokazywana w negatywnym świetle jako państwo agresywne, sprzyjające nazistom (dokonuje razem z nim “rozbioru” Czechosłowacji), które de facto doprowadziło swoją agresywną polityką do wybuchu II Wojny Światowej oraz niewdzięczne za wyzwolenie spod niemieckiej okupacji. Rosja oczywiście nie zrywa żadnej umowy z Polską wkraczając na jej ziemie 17 września, albowiem 16 rząd RP uciekł z Warszawy co jej zdaniem zakończyło istnienie kraju, czyli także i granic²⁷. Mamy tu więc klasyczne motywy, które widzieliśmy już wyżej. Jest bycie po stronie nazistów. Jest niszczenie pokoju w przeciwieństwie do wiecznie pokojowej Rosji. Jest to oczywiście przemawianie prostymi obrazkami do tłumu, by podać

²¹ M. Domańska, *Putin: Ukraińcy to Rosjanie, Ukraina to „anty-Rosja”*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-07-13/putin-ukraincy-to-rosjanie-ukraina-to-anty-rosja>

²² M. Zubel, Niepokojące słowa Putina. "Zaczyna obwiniać Polskę", <https://wiadomosci.wp.pl/niepokojace-slowa-putina-zaczyna-obwiniac-polske-6995369575836288a>

²³ A. Adamska, K. Skalecka, “*Dezinformacja w rosyjskiej kinematografii*”, <https://www.umcs.pl/pl/aktualnosc/4622,dezinformacja-w-rosyjskiej-kinematografii,139886.chtm>

²⁴ OSW - Ośrodek Studiów Wschodnich, “*Rosyjska propaganda o Polsce: "Polska hiena Europy"*.”, <https://www.youtube.com/watch?v=3vVEVa3-lZ4>

²⁵ P. Białczyk "Miedwiediew: "Polska hiena Europy". Ostrzega przed wybuchem III wojny światowej", https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-miedwiediew-polska-hiena-europy-ostrzega-przed-wybuchem-iii-nId,7125012#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome

²⁶ Euractiv, *Łukaszenka: Polska hiena Europy*, <https://www.euractiv.pl/section/bezpieczenstwo-i-obrona/news/lukaszenka-polska-hiena-europy/>

²⁷ OSW - Ośrodek Studiów Wschodnich, “*Rosyjska propaganda o Polsce: "Polska hiena Europy"*.”, <https://www.youtube.com/watch?v=3vVEVa3-lZ4>

mu na tacy wyjaśnienie kto jest tym złym, a kto dobrym. W ostatnim czasie rosyjska FSB ujawniła także nowe “dowody” w sprawie zbrodni Katyńskiej. Według rosyjskiej propagandy odpowiadają za nią jednak naziści- Niemcy²⁸. Jest to więc powrót do retoryki kłamstwa uprawianej całe dekady w Związku Radzieckim. Jednym z największych kuriozów moskiewskiej propagandy jest ostrzeganie atakowanej przez nią Ukrainy przed agresywnością Polaków. Rosjanie głoszą z całą stanowczością, że jeżeli polskie wojska wejdą na Ukrainę to już z niej nie wyjdą odrywając od niej zachodnią część jej terytorium z Lwowem. Próbuje w ten sposób ukazać jaki niby Polska ma interes we wspieraniu swojego sąsiada²⁹. Moskwa stara się tym psuć stosunki panujące między Warszawą, a Kijowem, ale argumenty te swoją śmiesznością trafiają w próżnię. Niemniej starania w tej materii na pewno będą czynić.

W swojej historycznej pracy “Psychologia Tłumu” ojciec psychologii społecznej Gustav Le Bon przywołuje trafne słowa Napoleona Bonaparte, że jedyną dobrą figurą retoryczną jest powtarzanie³⁰. Z czymś dokładnie takim mamy więc do czynienia w propagandzie moskiewskiej. W Rosji bowiem większość mediów klasycznych jak i nowych kontrolowana jest przez państwo lub osoby związane z władzą. Informacje są filtrowane i dostosowywane do oficjalnej narracji. Ludzie nawet w social mediach otrzymują jednostronne informacje. Przez dziesięciolecia władze sowieckie i rosyjskie szerzyły dezinformację na szeroką skalę tak, że w główną linię narracji są w stanie wierzyć różne pokolenia w rodzinach. Władze rosyjskie często wykorzystują również uczucia patriotyczne i poczucie zagrożenia z zewnątrz. Kreowaniu wizji swojego kraju jako oblężonej twierdzy sprzyja podkreślanie agresywności ze strony Zachodu, a szczególnie Stanów Zjednoczonych i NATO. Polska odgrywa w niej często rolę psa na smyczy tych potęg. Niestety w propagandę Kremla wierzy większa część Rosjan. Popiera go oraz jego działania wojenne na Ukrainie około 70% społeczeństwa według różnych wyliczeń^{31 32}. Na poprawę tej sytuacji w najbliższym czasie się nie zanosi. Polska i Polacy powinni więc z całą stanowczością uważać na rosyjskie słowa o pokoju i propagandę z nimi związaną.

²⁸ K. Pachlajuk, *Rosyjski historyk: Rosja szerzy "nowe" kłamstwa o zbrodni katyńskiej. "Katyń to rzekomo mało znaczący epizod w historii, a tak w ogóle to winna jest pańska Polska"*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/historyk-rosja-szerzy-nowe-klamstwa-o-katyniu-winna-panska-polska/9btnl0h>

²⁹ Służby specjalne - Portal Gov.pl (www.gov.pl), “Operacja informacyjna przeciwko Polsce”

³⁰ G. Le Bon, “*Psychologia Tłumu*”, Lwów 1930, s. 55

³¹ S. Homan, “Sondaż. Rosjanie wierzą w Putina, armię i mobilizację”, <https://belsat.eu/pl/news/26-09-2023-sondaz-rosjanie-wierza-w-putina-armie-i-mobilizacje>

³² A. Jarecka “Sondaż Centrum Lewady: 73 procent Rosjan popiera wojnę”, <https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art39305631-sondaz-centrum-lewady-73-procent-rosjan-popiera-wojne>

Bibliografia:

- Polskie Radio, *"Jest jedna tylko rzecz w życiu ludzi, narodów i państw, która jest bezcenna. Tą rzeczą jest honor"*, <https://www.youtube.com/watch?v=8vplWGMV7ZE>
- K. Walczak, *"Układ monachijski: klęska polityki appeasementu"*, <https://histmag.org/Uklad-monachijski-klęska-polityki-appeasementu-24343>
- M. Kornat, *"Polityka zagraniczna Polski 1938-1939. Cztery decyzje Józefa Becka"*, Gdańsk 2012
- A. Wilk, M. Domańska, *"Rosyjski atak na Ukrainę 24 lutego, godzina 9.00"*
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-24/rosyjski-atak-na-ukraine-24-lutego-godz-900>
- P. Żochowski, R. Sadowski, M. Menkiszak, *"Rosyjska interwencja zbrojna we wschodniej Ukrainie"*,
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-09-03/rosyjska-interwencja-zbrojna-we-wschodniej-ukrainie>
- J. Szczudlik, A. Legucka, *"Dezinformacja i propaganda Rosji oraz Chin w kontekście wojny na Ukrainie"*,
<https://www.pism.pl/publikacje/dezinformacja-i-propaganda-rosji-oraz-chin-w-kontekście-wojny-na-ukrainie>
- Demagog *"Jak Rosja uzasadnia inwazję na Ukrainę. Kalendarium wypowiedzi"*,
https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/jak-rosja-uzasadnia-inwazje-na-ukraine-kalendarium-wypowiedzi/
- Wiedza Publicystyka Dokument, *"ROSJA - Święta Wojna Rosjan - Film dokumentalny - Lektor PL"*,
<https://www.youtube.com/watch?v=LhYIKdXQ-NQ>
- A. Szabaciuk, *"„Zło przyszło z Zachodu”. Okultyzm, magia i „desatanizacja” w rosyjskiej propagandzie wojennej"*,
<https://ies.lublin.pl/komentarze/zlo-przyszlo-z-zachodu-okultyzm-magia-i-desatanizacja-w-rosyjskiej-propagandzie-wojennej/>
- Encyklopedia Zarządzania, *"Cherry Picking"*, https://mfiles.pl/pl/index.php/Cherry_Picking
- Sz. Zaręba, *"Aneksja czterech ukraińskich obwodów przez Rosję"*,
<https://pism.pl/publikacje/aneksja-czterech-ukraińskich-obwodow-przez-rosje>
- Hybrid Warfare Analytical Group, *"„Russkiy Mir” as the Kremlin’s Quasi-ideology"*,
<https://uacrisis.org/en/russkiy-mir-as-the-kremlin-s-quasi-ideology>
- A. Bartkiewicz, *"Władimir Putin mówił o tym czy Rosja mogłaby zaatakować Polskę"*,
<https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art40076041-wladimir-putin-mowil-o-tym-czy-rosja-moglaby-zaatakowac-polske>
- M. Czmiel, *"„Jesteśmy w stanie wojny". Rzecznik Kremla zaskoczył nawet Rosjan"*,
<https://wiadomosci.wp.pl/jestesmy-w-stanie-wojny-rzecznik-kremla-sie-tlumaczy-7008736349445024a>
- A. Legucka, *"Rosyjska propaganda pokoju"*, <https://pism.pl/publikacje/rosyjska-propaganda-pokoju>
- Demagog, *"EDMO: Dezinformacja o wojnach w Ukrainie i Strefie Gazy"*,
https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/edmo-dezinformacja-o-wojnach-w-ukrainie-i-strefie-gazy/
- A. Bartkiewicz, *"Rosjanie: Decyzja o świątowaniu wygnania Polaków z Moskwy jest słuszna"*
<https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art37354451-rosjanie-decyzja-o-swietowaniu-wygnania-polakow-z-moskwy-je-st-sluszna>
- A. Adamska, K. Skąlecka, *"Dezinformacja w rosyjskiej kinematografii"*,
<https://www.umcs.pl/pl/aktualnosc/4622,dezinformacja-w-rosyjskiej-kinematografii,139886.htm>
- M. Domańska, *"Putin: Ukraińcy to Rosjanie, Ukraina to „anty-Rosja"*,
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-07-13/putin-ukraincy-to-rosjanie-ukraina-to-anty-rosja>
- M. Zubel, *"Niepokojące słowa Putina. „Zaczyna obwiniać Polskę"*,
<https://wiadomosci.wp.pl/niepokojace-slowa-putina-zaczyna-obwiniac-polske-6995369575836288a>
- OSW - Ośrodek Studiów Wschodnich, *"Rosyjska propaganda o Polsce: „Polska hieną Europy". "*,
<https://www.youtube.com/watch?v=3vVEVa3-lZ4>
- P. Białczyk *"Miedwiediew: „Polska hieną Europy". Ostrzega przed wybuchem III wojny światowej"*,
https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-miedwiediew-polska-hiena-europy-ostreza-przed-wybuchem-iii-nId,7125012#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome
- Euractiv, *"Łukaszenka: Polska hieną Europy"*,
<https://www.euractiv.pl/section/bezpieczenstwo-i-obrona/news/lukaszenka-polska-hiena-europy/>

K. Pachlajuk, *Rosyjski historyk: Rosja szerzy "nowe" kłamstwa o zbrodni katyńskiej. "Katyń to rzekomo mało znaczący epizod w historii, a tak w ogóle to winna jest pańska Polska"*,
<https://wiadomosci.onet.pl/swiat/historyk-rosja-szerzy-nowe-klamstwa-o-katyniu-winna-panska-polska/9btnl0h>
Służby specjalne - Portal Gov.pl (www.gov.pl), *"Operacja informacyjna przeciwko Polsce"*

G. Le Bon, *"Psychologia Thumu"*, Lwów 1930,

S. Homan, *"Sondaż. Rosjanie wierzą w Putina, armię i mobilizację"*,
<https://belsat.eu/pl/news/26-09-2023-sondaz-rosjanie-wierza-w-putina-armie-i-mobilizacje>

A. Jarecka *"Sondaż Centrum Lewady: 73 procent Rosjan popiera wojnę"*,
<https://www.rp.pl/spoleczenstwo/art39305631-sondaz-centrum-lewady-73-procent-rosjan-popiera-wojne>